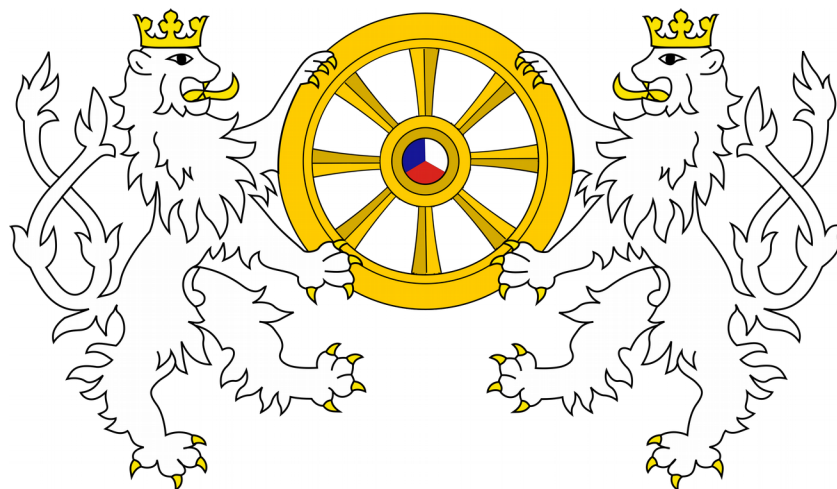

THÉRAVÁDOVÝ BUDDHISMUS

Základní charakteristika

I. Vznik a vývoj Théravádového buddhismu

1. *Dhamma-vinaja*

Zakladatel théravády Siddhattha Gótama, známý jako Buddha (v překladu „probuzený“) ve své době nepoužíval k označení objeveného učení (*dhamma*) výraz théravádový buddhismus, nýbrž jej nazýval souborným názvem *dhamma-vinaja* (nauka a disciplína). Dhammou (překládáno často jako nauka nebo pravda) označoval Buddha to, co sám svým intuitivním vnitřním poznáním objevil a následně sdělil ostatním jako jakýsi návod, jak realizovat plné osvobození (*nibbána*) od nestálého, ve své podstatě strastiplného, koloběhu znovuzrovnání (*samsára*). Vinajou (překládáno nejčastěji jako disciplína) pak Buddha pojmenoval soubor pravidel pro ty, kteří chtěli následovat jeho příkladu a odejít do tzv. bezdomoví (tj. opustit život věnovaný světským záležitostem) a plně se věnovat uskutečnění *nibbány* ještě v tomto životě. Théravádový buddhismus je buddhistickou školou, která zdůrazňuje provázanost dhammy a vinaji. Byť v teorii je možné obě části Buddhovy nauky odlišovat, v praxi je však nutné obě složky učení aplikovat zároveň, pokud má být cílem takové praxe realizace úplného osvobození od strasti. Théravádový buddhismus lze proto také označit jako náboženství osvobození, jelikož jeho hlavním posláním je pomoci realizovat osvobození od strasti co největšímu počtu bytostí.

2. *Společenství mnichů a laiků*

Buddha založil společenství (*parisá*) svých následovníků, které se skládalo ze dvou skupin, a to z komunity laických následovníků, kteří nadále žili světským způsobem života (*upásaká*, *upásiká*), a komunity mnichů a mnišek (*bhikkhu*,

bhikkhunā), kteří se rozhodli vzdát se světského způsobu života, odejít do bezdomoví, aby se mohli plně věnovat realizaci probuzení. Obě komunity se od počátku vzájemně podporovaly. Laické společenství podporovalo mnichy a mnišky po hmotné stránce, čímž jim bylo umožněno kultivovat etické kvality mysli, a mnišská komunita naopak poskytovala laikům duchovní podporu. Buddha záměrně učinil mnišskou komunitu materiálně závislou na štědrosti laiků. Laičtí následovníci se tak stali strážci čistoty dodržování mnišské disciplíny, jelikož se očekává, že nebudou podporovat mnichy, kteří soustavně a hrubě porušují řádová pravidla tak, jak je ustanovil Buddha. Pro laické následovníky Buddha neformuloval žádná pravidla, s jejichž porušením by byla spojena sankce. Jako součást své praxe laikové běžně dodržují 5 nebo 8 etických pravidel (*pañcasīla* nebo *atthasīla*). Pro mnišskou komunitu Buddha postupně vytvořil soubor 227 pravidel (pro mnichy) a 333 (pro mnišky), jakožto právní normy svého druhu, s jejichž porušením jsou spojeny specifické sankce, přičemž nejpřísnějším trestem je vyloučení z mnišské komunity (nikoli však ze společenství laiků). Pravidla mnišské disciplíny Buddha ustanovoval vždy v reakci na konkrétní prohřešky mnichů nebo mnišek. Soubor těchto pravidel má zajistit stabilitu a co nejdelší přetrvání mnišského společenství.

3. Název Théravádový buddhismus

Pojem théraváda (učení starších) je odvozován do prvního shromáždění starších mnichů (*théra*) krátce po Buddhově smrti, respektive odchodu do parinibbány. Na tomto shromáždění, respektive prvním koncilu byl zkompileován základ budoucí Tipitaky, kanonického textu théravády. V pozdějších sporech, které vyvstaly ohledně výkladu způsobu dodržování mnišských řádových pravidel, stoupenci učení označovaného jako théraváda zastávali konzervativnější přístup, který zdůrazňoval zachování řádových pravidel tak, jak je stanovil Buddha. V době vlády indického císaře Ašóky (304–232 př. n. l.) se théraváda rozšířila na Šrí Lanku, z ní pak během 1. až 2. tisíciletí n. l. do jihovýchodní Asie (dnešní Thajsko, Myanmar, Kambodža a Laos). Théraváda v následujících staletích z indického subkontinentu zcela vymizela. Na přelomu letopočtu v Indii existovalo 18 buddhistických škol, mezi nimiž již théraváda jmenována není (mylně je často ztotožňována se sthaviravádou). Se vznikem mahájány (velkého vozidla), nového buddhistického směru, začaly být tyto tzv. staré školy pejorativně označovány jako hínajána (malé vozidlo). Toto označení je nepřesné nejen proto, že théraváda se již v době vzniku mahájány na indickém kontinentu nenacházela (a nevstupovala tak s ní do přímé konfrontace), ale i proto, že součástí théravádové praxe jsou i prvky zdůrazňované v mahájánovém buddhismu (praxe dokonalosti, rozvíjení soucitu a všeobjímající lásky). Samotný pojem buddhismus začal být používán až v souvislosti se šířením Buddhovy nauky na Západ. Toto pojmenování se postupně rozšířilo i v buddhistických zemích a je dnes běžně používáno jak pro označení Buddhova

učení, tak i jednotlivých buddhistických škol (théravádový buddhismus, mahájánový buddhismus, vadžrajánový nebo tibetský buddhismus). Pro pojmenování náboženské společnosti byl proto zvolen název Théravádový buddhismus, který v souladu se shora uvedeným nejlépe vystihuje charakteristiku této náboženské společnosti.

4. *Bhikkhu a sangha*

Pojem mnich je volným překladem pálijského slova *bhikkhu*, který by mohl být volně přeložen jako „plně ordinovaný Buddhův žák“. Nejblížešším ekvivalentem pro překlad může být „žebravý mnich“. Doslova to znamená „ten, který žebře“ nebo „ten, který žádá o almužnu“. Nejedná se však o žebrání v obvyklém smyslu tohoto slova. Théravádový mnich tiše stojí a čeká na obdarování jídlem. Žije z toho, co mu podporovatelé spontánně darují. Není knězem, protože není žádným prostředníkem mezi Bohem a člověkem. Dobrovolně vede život v chudobě a celibátu. Kdykoli může odložit mnišské roucho a přestat být mnichem. Termín *sangha* znamená doslovně společenství či shromáždění Buddhových žáků. V různých kontextech však může nabývat odlišných významů. V rámci Trojího kletu či útočiště (*Tiratana, Tisarana*), tj. Buddha, Dhammy a Sanghy, tento pojem označuje společenství ušlechtilých žáků Buddha (*arija-puggala*) a je pak charakterizován slovním spojením *arija-sangha*. Dalším specifickým významem je *bhikkhu-sangha*, tj. společenství plně ordinovaných mnichů, do kterého nejsou zahrnuti buddhističtí novicové (*samanéra*), laici dlouhodobě pobývající v klášteře (*anagárika* nebo *kappija-káraka*) a ani žádní laičtí přívrženci (*upásaka*). V současné době se používá pojem *sangha* i v širším významu, kdy se jím označují všechny žijící osoby následující Buddhovo učení, ať už se jedná o řeholníky (*bhikkhu i samanéry*) či laické přívržence. Jednotlivým prvkem všech těchto jedinců je jejich ochota přijmout útočiště u Buddha, Dhammy a Sanghy.

5. *Vihára (klášter)*

Pálijský výraz *vihára* znamená doslova „obydlí“, dnes je však až na výjimky používán pro označení théravádového kláštera. Na počátku vzniku mnišského společenství putovali mniši a mnišky zemí a usazovali se jen během tříměsíčního období dešťů (*vassa*). Pobývali často v jeskyních nebo pro jejich ubytování začaly být nejprve stavěny jednoduché chýše či prostá lesní obydlí. Později začala vznikat trvalá mnišská sídla, jež se často v dalších staletích rozrostla do rozsáhlých komplexů se složitým administrativním aparátem. Jako *vihára* tak začaly být označovány kláštery v západním slova smyslu. Takto je tento výraz dodnes používán ve většině théravádových zemích, i když někdy se *vihárou* označuje pouze chrám, tj. svatyně, v níž mniši trvale nesídlí.

6. Nikája (mnišský řád)

Jako jakékoliv jiné právní normy i texty vinaje, tj. mnišských řádových pravidel, je možné rozdílně vykládat. Různá interpretace mnišských pravidel postupně vedla v théravádových zemích ke vzniku několika mnišských řádů (*nikájí*). Tyto řády vznikaly většinou v reakci na úpadek řádové disciplíny, což vedlo k vydělení nového „reformovaného“ řádu. V současné době v Thajsku existuje menší Dhammajuttika-nikája a početnější Mahá-nikája. Na Šrí Lance jsou to Siam-nikája, Amarapura-nikája a Ramaňňanikája. V Barmě se vyskytují Sudhamma-nikája, Švedžjin-nikája a nejmenší Dvára-nikája. Mezi jednotlivými zeměmi několikrát došlo k přenosu mnišské linie, když z nějakého důvodu (války, hladomor, úpadek disciplíny apod.) v zemi vymizela čistá théravádová tradice a představitel státní moci pozval mnichy odjinud, aby tuto tradici obnovili.

II. Pálijský kánon a jeho uspořádání na koncilech

1. Pálijský kánon (*Tipitaka*)

Páli je kanonickým jazykem Théravádového buddhismu. Jedná se indoevropský jazyk, kterým se pravděpodobně hovořilo v severní Indii během Buddhova života. Jazyk páli byl původně pouze mluveným jazykem, neměl proto vlastní abecedu. V 1. století př. n. l. k prvnímu písemnému záznamu kánonu bylo použito písmo bráhmí. S šířením théravády do dalších zemí začala být pro záznam jazyka páli používána další abeceda, v současné době je celá Tipitaka přepsána i do latinky. Tipitaka je záznamem proslovů Buddha a jeho nejbližších žáků, nejedná se o záznam nezpochybnitelného božského zjevení, které má být přijato na základě pouhé víry. Očekává se, že každý si sám pomocí vlastních zkušeností a svým poznáním ověří pravdivost v ní obsažených sdělení.

2. Členění Tipitaky

Pálijský kánon tvoří tři části:

Vinaja-pitaka (Koš mnišských řádových pravidel),

Sutta-pitaka (Koš rozprav),

Abhidhamma-pitaka (Koš vyšší nauky).

Vinaja-pitaka obsahující pravidla pro život mnichů i mnišek se skládá z pěti knih:

Párádžika-páli (Větší provinění),

Páčittija-páli (Menší provinění),

Mahávagga-páli (Větší oddíl),

Čullavagga-páli (Menší oddíl),

Parivára-páli (Dodatky).

Sutta-pitaka nebo též i Suttanta-pitaka je tvořena převážně rozpravami, které pronesl Buddha či některý z jeho nejbližších žáků. Obsahuje jádro celého učení. *Sutta* označuje Buddhův výrok, ať už v próze nebo ve verších. Celá Sutta-pitaka je rozdělena do pěti sbírek zvaných *nikája* (v tomto kontextu není označením mnišského řádu):

Dígha-nikája (Sbírka dlouhých rozprav),

Madždžhima-nikája (Sbírka středně dlouhých rozprav),

Samjutta-nikája (Sbírka sdružených rozprav),

Anguttara-nikája (Sbírka postupně řazených rozprav),

Khuddaka-nikája (Sbírka malých rozprav).

Abhidhammapitaka obsahuje sedm systematických a popisných textů analyzujících a vysvětlujících théravádovou nauku. Je tvořena z následujících sedmi částí:

Dhammasangani (Klasifikace jevů),

Vibhanga (Analytický výklad),

Dhátukathá (Rozprava o elementech),

Puggala-paññatti (Popis osobnosti jedinců),

Kathávatthu (Sporné otázky),

Jamaka (Kniha párů),

Patthána (Kniha kauzálních vztahů).

3. Komentáře a podkomentáře

K dalším pramenům nauky jsou v rámci théravádové tradice kromě Tipitaky řazeny i další pálijské texty, které však nejsou považovány za kanonickou literaturu. K těmto pramenům patří rozsáhlá literatura zahrnující komentáře (*atthakathá*) a podkomentáře (*tíká*), jež do nejmenších podrobností vysvětlují a interpretují význam raných kanonických textů. Velká část těchto komentářů a podkomentářů vznikala na Šrí Lance během staletí následujících po rozšíření théravády na tomto ostrově ve 3. století př. n. l.

4. Buddhické koncily

V době Buddhova života byly všechny jeho rozpravy a také řádová pravidla předávána pouze ústní formou. Tři měsíce po jeho smrti svolal théra Mahákassapa, jeden z jeho významných žáků, do jeskyně poblíž indické Rádžagahy první koncil (*sangájana* či *sangítí*), kterého se zúčastnilo 500 thérů, jež byli arahanty (plně probuzenými žáky Buddhy). Po dobu několika měsíců se věnovali opakování a roztrídění Buddhova učení. Druhý koncil se konal ve Vesáli sto let po prvním koncilu. Důvodem jeho svolání byl úpadek v dodržování mnišských řádových

pravidel (například přijímání peněz). Tyto praktiky byly odsouzeny jako odklon od původního učení. Třetí koncil se konal v Pátaliputtě (dnešní indické Patně) pod patronací indického císaře Ašóky ve 3. století př. n. l. Zde došlo k systematickému rozčlenění celého pálijského kánonu. Tato přijatá verze Tipitaky byla přenesena Ašókovým synem Mahindou na Šrí Lanku, kde se théraváda brzy stala státním náboženstvím. Další, v pořadí již čtvrtý koncil, se konal v Aluviháře na Šrí Lance okolo roku 29 př. n. l. Jeho význam spočíval v tom, že zde bylo poprvé celé učení písemně zaznamenáno (vyryto na palmové listy). Důvodem bylo ohrožení předávání Tipitaky ústní formou, protože země byla vyliďněna válkou a hladomorem. Pátý a šestý koncil se uskutečnily v Barmě, dříve jmenovaný se konal v roce 1871 a došlo zde k vyrytí celé Tipitaky na mramorové desky (729 kusů). Náplní šestého koncilu konaného v Rangúnu v letech 1954 až 1956 bylo srovnání různých verzí Tipitaky. Došlo tak ke srovnání textů ze Šrí Lanky, Barmy, Thajska, Kambodže, Laosu, Indie a kritické edice v latince od Páli Text Society.

III. Stručné shrnutí základů théravádové nauky

1. Čtyři ušlechtilé pravdy

Základ svého učení Buddha shrnul krátce po svém probuzení v první rozpravě zvané *Dhammačakkappavattana-sutta*. Tato rozprava, kterou Buddha roztočil kolo učení (*Dhamma-čakka*), obsahuje jádro znovuobjevené nauky shrnuté ve čtyřech ušlechtilých pravdách (*arija-sačča*). První pravda učí, stručně řečeno, že úplně všechny formy jakékoli existence jsou neuspokojivé a strastné (*dukkha*). Druhá pravda učí, že veškeré utrpení vzniká v důsledku touhy (*tanhá*). Třetí pravda učí, že vykořenění touhy vede k ustání znovuzrozdání a zániku (*niródha*) strasti, tedy k nibbáně. Čtvrtá pravda uvádí způsob, jakým lze dosáhnout zániku strasti, tj. ušlechtilou osmičlennou stezku (*arija-athangika-magga*). Aby se ustání strasti stalo osobně prožitou pravdou, je nutno kultivovat a vzájemně vyvažovat následujících osm součástí:

1. správný názor (*sammá-ditthi*),
2. správný úmysl (*sammá-sankappa*),
3. správné mluvení (*sammá-váča*),
4. správné jednání (*sammá-kammanta*),
5. správné živobytí (*sammá-ádžíva*),
6. správné úsilí (*sammá-vájáma*),
7. správná bdělost (*sammá-sati*),
8. správné soustředění (*sammá-samádhi*).

Jinými slovy z důvodu vlastní nevědomosti (*avidžždžá*) o čtyřech ušlechtilých pravdách, zůstávají bytosti uvězněny v neustálém koloběhu znovuzrozování (*samsára*), tedy neustálém koloběhu zrození, stárnutí a smrti, který je ovládán zákonem příčiny a následku (*kamma*). Kamma je univerzální zákon, podle něhož každé záměrné jednání učiněné v přítomnosti, tělem, mluvou nebo myslí, přináší v budoucnu dle svého charakteru prospěšné, neutrální nebo neprospěšné následky.

Dosažení osvobození ze *samsáry*, tj. realizace probuzení (*bóddhi*) vyžaduje plné nazření či pochopení čtyř ušlechtilých pravd, popsáno slovy Buddha tak, že první ušlechtilá pravda musí být pochopena, druhá ušlechtilá pravda zanechána, třetí uskutečněna a čtvrtá rozvinuta, přičemž uskutečnění třetí ušlechtilé pravdy znamená uskutečnění probuzení, tj. zanechání zaslepenosti (*móha*), chtivosti (*dósa*), hněvu (*lóbha*), tedy konec neustálého, strastiplného znovuzrozování. Uskutečnění této absolutní svobody je jádrem Buddhova učení.

2. Síla, *samádhi* a *paññá*

Cestu vedoucí k osvobození Buddha popisoval též jako „střední cestu“ (*madždžhimá-patipadá*), která se vyhýbá dvou extrémům, jimiž je na jedné straně slepé uspokojování vlastních tužeb a na druhé straně bezduchá askeze libující si v sebeumrtvování. Ušlechtilou osmičlennou stezku lze také vyjádřit třemi pojmy: *síla* (správné mluvení, správné jednání a správné živobytí), *samádhi* (správné úsilí, správná bdělost a správné soustředění) a *paññá* (správný názor a správný úmysl).

Síla se překládá jako etika, ctnost, mravnost nebo disciplína. Východiskem théravádové etiky jsou pohnutky mysli a volní záměry (*čétaná*) projevující se v mluvení či tělesném jednání. Etika je základem celé buddhistické praxe a jako taková představuje první ze tří oblastí výcviku. Buddhistická etika není něčím negativním, jak by se mohlo zdát na základě jejich negativních formulací. Nespočívá pouze v nedopouštění se neprospěšných skutků, ale v uvědomělém a záměrném zdržování se takového neetického jednání, které odpovídá příslušným volním záměrům.

Samádhi znamená soustředění, doslova „stav pevného upoutání (mysli)“ a označuje spočinutí mysli u jednoho předmětu (objektu soustředění). Jako součást osmičlenné stezky je spojováno se všemi kammicky prospěšnými (*kusala*) stavy vědomí. Nesprávné soustředění (*mičchá-samádhi*) je soustředění spojené se všemi kammicky neprospěšnými (*akusala*) stavy vědomí. Co do intenzity se rozlišují následující tři stupně soustředění. Přípravné soustředění (*parikamma-samádhi*), přítomné na začátku kultivace mysli (*bhávaná*). Přístupové (či sousedící) soustředění (*upačára-samádhi*), blížící se svou intenzitou prvnímu pohroužení (*džhána*), aniž by ho bylo dosaženo. Posledním je plné soustředění (*appaná-samádhi*).

Paññá znamená poznání či moudrost (vhled, pochopení), nejedná se však o intelektuální moudrost, tzn. moudrost nabytou četbou textů nebo čistě rozumovým zvažováním, jak by se v západním kontextu mohlo zdát. Jde o specifické poznání či moudrost jakožto součást osvobozující osmičlenné ušlechtilé stezky (*magga*), mající především povahu vhledu (*vipassaná*). Jedná se o přímý prožitek intuitivního, vnitřního poznání, jež vede k dosažení čtyř stupňů svatosti (*sótapanna*, *sakadágámí*, *anágámí* a *arahant*), k uskutečnění nibbány, a spočívající v přímém vhledu do pomijivosti (*aničča*), strastiplnosti (*dukkha*) a bezpodstatnosti (*anattá*) všech jevů.

3. Nibbána

Pojem *nibbána* označoval původně ve staroindickém kontextu vyhasnutí ohně. Avšak Buddha použil toto pálijské slovo ve smyslu ustání žádostivosti (*tanhá*), příčiny veškeré strasti (*dukkha*). Právě k vyhasnutí plamene přirovnával Buddha vyhasnutí žádostivosti v jejích třech aspektech, jimiž jsou chtivost (*lóbha*), hněv (*dósa*) a zaslepenost (*móha*). S jejich vyhasnutím pomine strast (*dukkha*) a nevědomost (*avidždžá*). Vyhasnutím žádostivosti dojde bytost probuzení (*bódhi*) a jedinec se tak stane buddhou (probuzeným). Buddha nibbánu popisoval spíše pomocí negativního vymezení jako nezrozené, nevzniklé, nezformované a nestvořené. Dle slov Buddhy kdyby nebylo tohoto nezrozeného, nevzniklého, nezformovaného, nestvořeného, nebylo by úniku ze zrozeného, vzniklého, zformovaného, stvořeného. Protože ale je toto nezrozené, nevzniklé, nezformované, nestvořené, je tedy možný i únik ze zrozeného, vzniklého, zformovaného, stvořeného. Někdy je mylně nibbána ztotožňována s pojmem Bůh, jenž je ale v západním kulturním okruhu chápán jako všemohoucí a vševědoucí stvořitel. Théravádový buddhismus existenci takového Boha neuznává, proto může být označen i za náboženství bez Boha. Dle Buddhovy nauky lze nibbány dosáhnout jen vyvinutím vlastního úsilí. Žádná bytost nebo jakákoli jiná entita nemůže ostatním zprostředkovat poznání. I samotný Buddha vždy vystupoval jako pouhý učitel, nikoli jako spasitel či prorok, který by ostatním zjevoval nebo zprostředkoval učení o spáse prostřednictvím víry v Boha.